МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

КАСЬЯНЕНКО КАРОЛІНА МИХАЙЛІВНА

УДК 761.5

УКРАЇНСЬКА ІГРОВА ДИТЯЧА КНИЖКА: ВИТОКИ, СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ

26.00.01 – теорія й історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв. Міністерство культури України, м. Київ.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор **Безклубенко Сергій Данилович**, Київський національний університет культури і мистецтв.

Офіційні опоненти:
доктор мистецтвознавства, професор **Лагутенко Ольга Андріївна**, Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури, професор кафедри теорії й історії мистецтв;

кандидат наук з соціальних комунікацій **Гринівський Тарас Степанович**, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, доцент кафедри журналістики.

Захист відбудеться «27» травня 2016 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Євгена Коновальця (Щорса), 36).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Євгена Коновальця (Щорса), 36)

Автореферат розісланий «27» квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради А. М. Підлипська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Книжкове мистецтво незалежної України сьогодні переживає етап формування нового художнього стилю в умовах інтенсивного розвитку новітніх технологій. Дана проблема безпосередньо торкається й дитячих книжок. Спираючись на класичне книжкове мистецтво, дитяча книга розвивається і збагачується новими формами художнього втілення. У вітчизняному книговиробництві першого десятиріччя XXI століття почала формуватись індустрія з випуску книжок ігрового характеру, об'єктів, що межують з книгою: книжки-трансформери, книжки-кубопазли, нове покоління книжок-іграшок з різноманітними предметно-іграшковими додатками, книжки, з якими можна купатись, спати, музикувати, або ж які можна слухати чи зминати. Такі книжки декларують нові явища у книжковому мистецтві, зокрема проникнення інноваційних мистецьких форм і технологій у традиційне мистецтво. Руйнуючи сталі уявлення про класичну книжкову архітектуру та демонструючи здатність до поліфункціональності, ігрові дитячі книжки відкривають широкі можливості для їхнього використання у соціально-культурній і навчально-освітній сферах.

Водночас новий вітчизняний книжково-ігровий асортимент, спокушаючи юного реципієнта та його батьків розмаїттям барв, форм, конструкцій і функцій, часто є далеким від світових мистецьких вимог. Проблема створення досконалої вітчизняної дитячої книги, надто для дітей дошкільного віку, сьогодні є досить актуальною. Адже книга істотно впливає на формування ціннісного ставлення до мистецтва, до національної культури та навколишнього середовища. Чим талановитіше художнє виконання та якісніше оздоблення книги, тим сильніший виховний та естетичний вплив книжки на дитину. Сумлінне творення ігрових дитячих книжок можливе лише за умови глибокого осмислення цього соціокультурного феномена, наукових розробок, що зможуть вирішити коло питань, пов'язаних із поліфункціональною природою нового виду дитячої книги.

Ще у 70-х роках минулого століття, коли існували лише паперові версії книжок, видатний український фахівець книги професор Б. Валуєнко підкреслював актуальність дослідження книжок-іграшок. Однак особливого інтересу вітчизняних науковців саме до цього сегмента книговидання дитячої літератури сьогодні не спостерігається. Дитячі книжки незвичайних форм з ігровими функціями залишаються маловивченими. Наявні лише окремі розрізнені вітчизняні публікації, що стосуються теми дисертації. Побіжні згадування ігрової книги містяться в окремих публікаціях молодих науковців О. Литвиненко, О. Петренко, присвячених аналізу національного дитячого книговидання. У працях провідного вітчизняного фахівця в галузі соціальних комунікацій Е. Огар українська дитяча книга, у тому числі й книжка-іграшка, розглядається, насамперед, як літературно-видавничий феномен. Поява оригінальних видань із непаперовими включеннями (тканинні, пластикові або металеві елементи

відмічається у дослідженнях типології сучасної дитячої книги (С. Гавенко, К. Волощук, М. Мартинюк, Е. Огар).

Серед досить великої кількості наукових праць, присвячених дитячій книзі, її художньому оформленню та виховним можливостям ілюстрації, відсутні роботи, в яких досліджуються чинники, що впливають на архітектуру дитячої книжки, трансформуючи її у мистецьку інформаційно-ігрову книжкову модель. Поза увагою залишився й такий потужний чинник з накопичення культурно-естетичного та інтелектуального потенціалів маленької дитини, як специфіка художньої мови ігрової книги. Не стала предметом дослідження й історія становлення вітчизняної ігрової дитячої книжки.

Вищезазначеними обставинами й зумовлено вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою цільової комплексної програми наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Трансформаційні процеси в культурі та мистецтвах України» (Державний реєстраційний №0107U009539) і виконана згідно з планом наукової роботи кафедри мистецтвознавства.

Мета дослідження – виявити витоки, стан й основні тенденції в мистецтві створення вітчизняної ігрової дитячої книжки.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– проаналізувати фахові видання і джерельну базу з теми дослідження;

– визначити науково-теоретичні та методологічні засади дослідження;

– з'ясувати витоки та етапи формування вітчизняної ігрової дитячої книжки;

– охарактеризувати сучасний стан та тенденції художнього конструювання вітчизняної ігрової дитячої книжки;

– проаналізувати матеріально-технічне оздоблення різновидів ігрових дитячих книжок;

– проаналізувати особливості художньо-графічного оформлення ігрових дитячих книжок;

– з'ясувати особливості художньої мови ігрових дитячих книжок;

– простежити процес трансформації літературно-художнього дитячого видання в ігрове.

Об'єкт дослідження – українська дитяча книжка ігрового спрямування.

Предмет дослідження – формування та сучасний стан художньо-конструктивних рішень українських ігрових дитячих книжок.

Методи дослідження. Відповідно до завдань у дисертаційній роботі застосовано метод аналізу і синтезу для узагальнення даних, отриманих з історичної, культурологічної, мистецтвознавчої літератури з мистецтва книги; порівняльний метод для виявлення спільного та відмінного різних груп ігрових дитячих книжок; ономасіологічний аналіз словникових та енциклопедичних дефініцій; художньо-конструктивний аналіз ігрових книгоформ; іконографічний метод – для аналізу візуального художньо-графічного матеріалу; структурно-

функціональний аналіз – для формалізації ігрових видань. Дослідження також ґрунтується на принципах об'єктивності, системності, логічності.

Джерельну базу дослідження становлять друковані зразки книжок ігрового спрямування часів радянського урядування та країн РЕВ (Ради економічної взаємодії), Західної Європи та Америки, патенти та авторські права на ігрові книжки, Дніпропетровської обласної науково-технічної бібліотеки, обласних бібліотек для дітей (Львів, Дніпропетровськ), Центральної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка для дітей (Київ) та Дніпропетровської міської системи бібліотек для дітей, нормативні документи, сучасні вітчизняні та зарубіжні видання ігрових книжок, електронні фонди рідкісних видань для дітей Національної бібліотеки України для дітей (Київ).

Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні морфологічних засад української ігрової дитячої книги як особливого соціокультурного та мистецького феномена, розрахованого на сприйняття дітей. У дисертації вперше в українському мистецтво- та книгознавстві:

– запропоновано концепцію історичних витоків вітчизняної ігрової дитячої книги з аналізом чинників, що вплинули на її розвиток, та виявленням першооснови цього різновиду;

– узагальнено теоретичні погляди дослідників на визначення книжки-іграшки як видання;

– доведено, що морфологія ігрової книжки виходить з ігрової складової дитячої психології світосприйняття;

– порушено проблему взаємовпливів традиційного та інноваційного, художнього і технічного у мистецтві дитячої книги;

– виявлено загальну тенденцію до «оречевлення» книжкової архітектури непаперовими матеріалами та предметно-іграшковими додатками, що вплинула на розвиток видового розмаїття ігрових книгоформ, збільшення їхніх семантичних функцій та розширення кола читачів;

– систематизовано архітектуру сучасних ігрових книжок за класами відповідно до використаних матеріалів і носіїв;

– доведено, що розважальна функція графічної ілюстрації є важливим чинником трансформації образотворчого видання (книжка-картинка) в ігрове (книжка-іграшка);

– виявлено основні моделі комунікації дитини з книгою;

– з'ясовано естетичні аспекти художньої мови ігрової дитячої книги як синтез класичних семіотичних знаків, що ґрунтуються на образотворчому (графічному) мистецтві та інформаційно-знакових складових дизайнерського мистецтва;

– створено графічну формалізацію ігрової дитячої книги, що демонструє функціональні взаємозв'язки і залежності основних складових книги з інтерактивними елементами та доводить обов'язкову наявність останніх у книжковому просторі як визначальної ознаки ігрового книговидання;

– запропоновано визначення ігрового дитячого видання;

– обґрунтовано стратифікацію ігрових книжок на групи: «книжка-іграшка» і «книжка-гра».

Автором дисертації у процесі особистої професійної діяльності здійснено збір, аналіз й узагальнення емпіричного та практичного матеріалу, пов'язаного з розробкою авторської ідеї на витвір книжки-іграшки, зі створенням і виготовленням макетів книжок-іграшок, що дало змогу конкретно-фактологічно проілюструвати теоретичні положення і результати дослідження.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що його основні положення, ілюстративний матеріал та висновки можуть бути використані як методологічна база у процесі підготовки фахівців у галузі книговидання в межах курсу з мистецтва книги, сприяти підвищенню наукового рівня мистецтвознавчої критики та зростанню професійного рівня майстрів дитячої книги. Матеріали і результати дослідження можуть бути використані у просвітницькій роботі в галузі позашкільної освіти та виховання, в освітній практиці під час вивчення питань соціалізації дитини, її інтелектуального та естетичного розвитку.

Результати дослідження доповнюють уявлення про форми та види книжкових феноменів, розширюють коло питань мистецтвознавчого контенту (структурно-функціональні особливості ігрової книги), збагачують терміносистему з книгознавства новими термінологічними одиницями.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею. Усі наукові положення, узагальнення й висновки дослідження належать авторові дисертації. Наукові публікації з теми дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення дослідження обговорено на засіданнях кафедри мистецтвознавства Київського національного університету культури і мистецтв. За темою дисертації зроблено доповіді на всеукраїнських науково-теоретичних конференціях: «Динаміка культуротворчих процесів в Україні» (Київ, 2009), «Засоби масової інформації як феномен культури і культура у засобах масової інформації» (Київ, 2011), та міжнародних науково-практичних конференціях: X Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання науки» (Москва, Росія, 2013), XVI Міжнародна заочна науково-практична конференція «Наукова дискусія: питання філології, мистецтвознавства і культурології» (Москва, Росія, 2013). Особистий внесок автора підтверджується авторським свідоцтвом СРСР на книжку-іграшку для дітей.

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладено у десяти публікаціях (дев'яти одноосібних, п'ять з яких – у наукових фахових періодичних виданнях України, три – у зарубіжних, одна – у збірці матеріалів наукової конференції).

Структура та обсяг дисертації обумовлена метою дослідження та логікою викладення його результатів і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (612 найменувань, із яких 49

іноземною мовою), восьми додатків з ілюстративним матеріалом (на 23 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з яких 164 – основного тексту. Робота містить 1 таблицю, 5 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету та завдання, об'єкт та предмет дослідження, охарактеризовано його методи; висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – «Історіографія та джерельна база дослідження» – проаналізовано культурологічну, мистецтвознавчу, психолого-педагогічну, книгознавчу літературу та друковані зразки книжок ігрового спрямування зарубіжного і вітчизняного виробника, патенти, біографічну та періодичну фахову літературу, нормативні документи.

Проблеми вітчизняного дитячого книговидання та історія виникнення дитячої літератури, української дитячої книжки розглянуто у працях Н. Вернигори, Г. Корнєєвої, Н. Марченко, Е. Огар та ін. Книга і дитяче читання науковцями розглядаються як інструментарій з формування особистості та її духовного й естетичного виховання лише с точки зору літературного змісту та ілюстративного ряду. У публікаціях про становлення дитячої книжки Західного регіону України другої половини XIX ст. – 1939 рр. (М. Галушко, О. Дроздовська, Л. Ільницька, Г. Корнєєва, Н. Марченко, М. Романюк, Ю. Стадницька) відмічається національно-виховна функція дитячих книжок та їхня висока художність. Крім того, Г. Корнєєва зазначає появу комплектних, серійних видань, книжок-розмальовок; М. Галушко, М. Романюк – появу книжок з кольоровими ілюстраціями для найменших дітей.

Близькою до предмета даного дисертаційного дослідження є тема навчальної книги (Б. Грінченко, Т. Лубенець, О. Потебня, С. Русова, К. Ушинський), дослідження її витоків (Д. Дорошенко, О. Мацюк, С. Сірополко) та різноманітних прийомів навчання грамоті: загально-дидактичні, графічні, звукові тощо (І. Козак). Адже навчальна та пізнавальна функції є одними з основних для всіх дитячих видань, а форми подання матеріалів, ефективність їхнього засвоєння дітьми тісно пов'язані з оригінальністю конструктивних рішень архітектури книжкових видань.

Першим у вітчизняній науці радянських часів проблемне питання цілісності художнього архітектурного образу книжки-іграшки порушив Б. Валуєнко у монографії «Архітектура книги». Науковець доводить зв'язок між оригінальною архітектурою дитячої книги та психофізичними особливостями віку, зауважуючи, що поява спеціальних книжкових конструкцій зумовлена великою потребою дітей в ігровій діяльності та спроможністю художніх засобів реалізувати дану потребу. Єдиним науковцем серед сучасних вітчизняних дослідників, хто звернув істотну увагу на архітектуру книжки-іграшки, хоча й з

погляду книгознавця, є Е. Огар. Деякі мистецтвознавчі питання (ілюстрування та зовнішнє оформлення дитячої книги) вона пов'язує з редакційно-видавничими проблемами, видавничою культурою та комунікативною ефективністю видання. У дослідженнях теоретиків книжкового мистецтва (Юх. Адамов, Б. Валуєнко, Ю. Герчук, Е. Кузнєцов, В. Ляхов) незображальні елементи книжкової структури – ритм, фактура, експресивні можливості набору, динаміка книги, фальцювання – розглядаються як додаткові художні засоби, що підсилюють художню виразність книжки.

Основоположні засади ілюстрування для дітей усіх вікових груп розглянуто у монографії «Принципи ілюстрування дитячої книги» (Б. Бутник-Сіверський) та в праці «Малюнок дитини і для дитини» (Б. Стебельський). Показовим прикладом необхідності врахування психології сприйняття дитиною ілюстрації, наближення її до розуміння юними реципієнтами, є ілюстрований блок з таблицями і малюнками у книзі Б. Бутник-Сіверського. Мистецтвознавець дозволив дітям різних вікових груп відредагувати ілюстрації відомого українського художника Б. Крюкова. У ретроспективному аналізі творчості українських ілюстраторів дитячої книги (кін. XIX ст. – 60-ті роки XX ст.) Б. Стебельський виокремлює роботу художника О. Судомори «Війна грибів з жуками» («Час», Київ, 1919) як зразкову з точки зору наближення художньої манери митця та графічних законів до педагогічних і психологічних визначень ментальності дитини, її сприймання і розуміння ілюстрації. Полеміка серед вітчизняних мистецтвознавців книги (О. Авраменко, А. Майовець, Н. Пелих, Х. Саноцька та ін.) зосереджена на питаннях художньо-технічних прийомах ілюстрування видань для дітей і творчих здобутках художників даної галузі. Досліджуючи стилістичні особливості і творчу манеру українських художників-графіків, науковцями відмічається важлива роль ілюстрації в естетичному вихованні юного читача.

У дослідженнях типології дитячих книжок (К. Волощук, С. Гавенко, М. Мартинюк, Е. Огар) робиться спроба класифікації їхніх різновидів, виокремлення книжки-іграшки. Підкреслюється необхідність вікової диференціації першої категорії – потенційної читацької аудиторії книжок-іграшок. Відзначається рекомендаційний та декларативний характер галузевих стандартів щодо картонно-паперових книжок-іграшок.

У першому розділі наголошується, що розвиток української дитячої ілюстрованої книги, особливо ігрових книжок, відбувався у складних соціально-політичних умовах, тому її книжкова архітектура впродовж тривалого часу залишалась суто традиційною і не ускладнювалась певними конструктивними елементами.

На основі комплексного використання джерел було з'ясовано, що формування української ігрової книжки відбувалося у чотири етапи. На першому етапі закладаються основи конструювання книжкової ігрової форми та ілюстрування для дітей (кін. XVII – поч. XX ст.). Зароджується друкована аркушева книга для дітей, відбувається формування традиційної дитячої

ілюстрованої книжки. На другому (міжвоєнний період XX ст.) – формуються основні зовнішні і внутрішні ознаки ігрової книжки – розмір, кількість ілюстрацій, наявність ігрового художньо-практичного і теоретичного матеріалу. На третьому (радянський, післявоєнний) спостерігається перша хвиля художнього-конструювання дитячої книги. Поступово викристалізовується книжка з оригінальною архітектонікою. На четвертому етапі (сучасний, незалежність України) відмічається друга хвиля розвитку ігрової книжки. З формуванням нової видавничої інфраструктури пов'язана поява книжок-іграшок нового типу – книжки з непаперовими додатками, з різноманітними функціями, на непаперових носіях.

Підкреслено важливу роль абеток у формуванні книжок ігрового спрямування, а саме використання в них наочного (ілюстрацій, малюнків) та літературного матеріалів: віршів, казок, прислів'їв, скоромовок, приказок тощо (К. Ушинський, Б. Грінченко). Відзначається також внесок дитячої періодики (журнали «Дзвіночок», «Барвінок» та ін.), в якій активно впроваджувався ігровий матеріал (загадки, ребуси, кросворди тощо).

Опрацювання наукових публікацій виявило відсутність досліджень з мистецтва вітчизняної ігрової книги. Виявлені книжкові джерела різного часового діапазону дали змогу з'ясувати етапи її становлення.

У другому розділі – «Науково-теоретичні та методологічні засади дослідження» – здійснено аналіз словникових дефініцій і наукових джерел, уточнено ключові поняття, проаналізовано основні види ігрових книжок, сформовано теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження.

Недослідженість і невизначеність ролі ігрових дитячих видань в системі книговидань призводить до формального поєднання в одне ціле двох напрямів книговидання: традиційне літературно-художнє видання для дітей та ігрова книжка для дітей. У межах книгознавчого дискурсу найбільш дослідженими є «книга для дітей» (С. Карайченцева, Н. Марченко, Е. Огар) та «література для дітей» (А. Акімова, О. Папуша, М. Славова).

Аналіз словників з видавничої справи та інших наукових джерел засвідчив відсутність терміна «ігрова книга» та «ігрові книжкові видання». Було розглянуто різні, але семантично дещо споріднені об'єкту і предмету нашого дослідження пари дефініцій: «книга», «видання»; «гра», «іграшка». Виявлено, що у деяких нормативних документах згадуються без пояснень окремі види ігрових книжок (книжки-картинки, книжки-іграшки, книжки-розмальовки).

Результати вивчення наукових публікацій щодо формулювання поняття «книжка-іграшка» (А. Антонова, С. Водчиц, С. Карайченцева, А. Мільчин, Е. Огар, П. Таланчук) дали можливість з'ясувати, що фахівці, відштовхуючись від суб'єктивної теоретичної позиції, розглядають його по-різному. Поряд із цим виявлена загальна для всіх визначень характеристика книжки-іграшки: оригінальна конструктивна форма, що відповідає Держстандарту (ДСТУ 29.6-2002. Видання для дітей. Поліграфічне виконання). Мають місце пропозиції

щодо поділу ігрового книжкового сегмента для дітей за формальними ознаками: Е. Огар пропонує ідентифікувати за формальними ознаками книжки, виготовлені з паперових замінників (тканина, синтетичні полімери, гума тощо) інверсійним термінопоєднанням «іграшка-книжка», натомість терміном «книжка-іграшка» означати видавничі об'єкти, сконструйовані за книжковою функціональною моделлю. Запропонованою інверсією робиться акцент на функціональному домінуванні іграшки над книгою. Але при цьому дана інверсія зводить нанівець роль книги та її архітектури, нівелює комунікативно-інформаційну та композиційно-образну цілісність книжки, її інформаційно-смислове навантаження – передання зовнішнім художнім образом, хоча й іграшковим, внутрішнього змісту.

До переліку різновидів книжок-іграшок науковці додають паперову книжку-гру (С. Водчиц), що значно ускладнює процес теоретичного осмислення феномена книжки-іграшки.

З'ясовано, що специфіка сприйняття дитиною світу (Л. Долинська, Г. Костюк, Г. Люблінська та ін.), мистецтва (Л. Виготський), книги як матеріального і дотикового об'єкта (Б. Валуєнко, Г. Гофман, Л. Лисицький), а з нею й ілюстрації (Е. Ганкіна, Б. Стебельський, В. Фаворський), криється в ігровій складовій дитячої психології. Було виявлено причинно-наслідковий зв'язок між психологією дитини та ігровою книгою з її оригінальною архітектурою. Ігровий початок є домінуючим у процесі комунікації дитини з книгою, а ігрові технології, закладені в архітектуру сучасних книжок для дітей, є наслідком ігрової складової дитячої психології і водночас спонукою до читання книги, до творчості, до розвитку мислення та кмітливості (Б. Валуєнко). Саме тому значна кількість книжок, крім барвистого оформлення, має оригінальні різноманітні конструктивні рішення, містить іграшкові, слухові, оптичні, тактильні доповнення і дидактичні завдання, що збагачує процес комунікації дитини з книжковим простором через ігрові дії. Класичний процес читання книги замінюється на «поведінковий контакт з ілюзорною квазіреальністю» (Н. Маньковська) книжкового простору, на реальний вплив, матеріальну трансформацію читачем художнього образу книги.

Застосування науково-теоретичних і методологічних засад дослідження дало змогу з'ясувати природу ігрової дитячої книжки, визначити подальшу методологію дослідження.

У третьому розділі – «Архітектура ігрової книги. Традиційне та інноваційне в мистецтві української дитячої книжки ігрового спрямування» – викладаються результати аналізу художньо-конструктивного та художньо-графічного оформлення ігрових дитячих книжок вітчизняного виробника, виданих на початку XXI ст. (до 2012 р. включно), та нових тенденцій у цій галузі в Україні; формалізується ігрова дитяча книга.

Художньо-конструктивний аналіз виявив відмінність у характеристиках матеріально-конструктивних компонентів дитячих книжок, що полягає у

застосуванні матеріалів і носіїв, непритаманних класичній паперово-картонній книзі – тканина, плівки, хутро, пластик, спіралі, шнури, іграшкові модулі, електроніка тощо. Означена відмінність і наявність значної кількості додатків непаперового походження свідчить про тенденцію до стратифікації дитячих ігрових видань на три класи: паперовий, комбінований та непаперовий. Зазначено, що арсенал даних засобів у книжковій архітектурі виконує не лише суто матеріально-конструктивні функції, а й естетичні (художньо-образні, архітектонічні) та ігрові (мистецькі, дидактичні).

Зазначено, що вагомими проблемами у створенні сучасної архітектури ігрової книжки є порушення одного з головних мистецьких принципів – єдності змісту і форми, що виявляється у невідповідності літературної тематики конструктивно-функціональному призначенню книги – аква-книжка «Колобок» (Перо), руйнуванні зображень конструктивними доповненнями – «Їжачок» (Айлес), відсутності зв'язку між графічними зображеннями та іграшковими додатками – «Білосніжка» (Кредо) тощо.

Іконографічний аналіз засвідчив, що у сучасній дитячій книзі ілюстрації набули поліфункціональності і стали засобом цілеспрямованого управління формуванням дитячої особистості, її духовної, розумової та естетичної сфер. Особливу увагу зосереджено на розважальній функції графічних зображень. Матеріалізація даної функції у книжці виявляється з допомогою традиційних зображальних художньо-графічних, композиційних засобів і дидактичних завдань. У взаємодії з іншими функціями розважальна наповнюється глибоким смислом з точки зору пізнавальності, художньої образності, навчання, духовної змістовності та стає каталізатором зацікавленості до книжки. Умовність зображення, гіперболізація, стилізація і декоративність також пов'язані з ігровим характером сприйняття дитиною мистецтва.

Підкреслено, що, на відміну від традиційних дитячих видань, художній образ книжки-іграшки, її художня мова та інформативність створюється з допомогою поєднання інформаційно-знакових форм різних пластичних мистецтв (образотворчого, дизайнерського, декоративно-ужиткового). Співіснування в архітектурі сучасних книжок-іграшок даних інформаційно-знакових систем утворює гармонійну художню мову, зрозумілу малюкам. Взаємозв'язок художньо-графічного та художньо-конструктивного, зорово-образного та предметно-функціонального, ілюзорного та матеріального в книжці-іграшці позитивно впливає на дитяче сприйняття. Різноманітні матеріально-конструктивні і технологічні рішення не відтворюють безпосередньо графічне письмо (фонетичне, малюнкове), а доповнюють текст як знакову систему засобами візуалізації окремих матеріальних предметів (різноманітні іграшки) або їхніх елементів (колеса, стерно, фактурні вставки, відкидні клапани).

Графічно продемонстровано, яким чином складові книжки (текст, матеріальна конструкція, графічні зображення і колір, інтерактивні елементи і фактура), їхні пропорційні співвідношення впливають на формування певних типоутворюючих ознак книжкового видання. Акцентовано увагу на тому, що

саме інтерактивні елементи (конструктивні, предметно-іграшкові, графічно-дидактичні) надають книжкам ігрових властивостей, формують архітектуру книги, виявляють характер і зміст читацьких потреб, вид літератури і типові ознаки ігрового видання. Таким чином, ігрове книжкове видання – це видання твору дитячої літератури на паперових, комбінованих (і/або) непаперових носіях, матеріальна основа якого містить ігрові (інтерактивні) елементи будь-яких матеріально-конструктивних і дидактичних конфігурацій для забезпечення ефективної комунікації реципієнта із книгою з пізнавально-розважальною або навчальною метою. Ігрове книжкове видання можуть супроводжувати іграшки або їхні елементи, музичні модулі або інструменти, канцелярське або швацьке приладдя, аудіо-, відеокасети, компакт-диски тощо.

У результаті здійсненого дослідження виявлено, що книжковий сегмент ігрової дитячої книжки не лише розмаїтий за своєю архітектурою, а й різнофункціональний.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, автор дисертації робить такі висновки.

1. Стан і традиції оформлення вітчизняної дитячої ігрової книги з позиції книжкового мистецтва нового часу поки не стали предметом активного дослідження. За результатами аналізу наукових публікацій з досліджуваної проблеми не виявлено вітчизняної мистецтвознавчої літератури, рецензій і критичних статей про художнє оформлення дитячих ігрових книжок. Відсутність професійної критики роботи художників книги і видавців, разом із застарілими стандартами, негативно впливає на художню якість сучасного дитячого книжкового продукту.

2. Трактування науковцями поняття «книжка-іграшка» лише з точки зору оригінальної конструктивної форми без урахування мистецьких, навчально-ігрових функцій такого видання, його інформаційно-ігрової спрямованості призводить до використання даного словосполучення на означення всього ігрового дитячого книжкового сегменту, іноді й суто образотворчого. Оскільки специфіка сприйняття дитиною світу, мистецтва, книги як матеріального і дотикового об'єкта, криється в ігровій складовій дитячої психології, то ігровий початок є домінуючим у процесі комунікації дитини з книгою, а ігрові технології, закладені в архітектуру сучасних книжок для дітей, є наслідком ігрової складової дитячої психології і водночас спонукою до читання книги, до творчості, до розвитку мислення та кмітливості.

3. Розгляд книжок, виданих у різний час, засвідчив, що історичні корені вітчизняної книги ігрового спрямування сягають кінця XVII – початку XVIII ст. і походять від перших друкованих образотворчих аркушевих видань – «потішних аркушів» та аркушевої абетки. Книжки-розмальовки 10-х років та образотворчі аркушеві видання 30-х років XX ст. стали провісниками особливої

групи книжок ігрового спрямування – книжок-ігор, що декларувала нову модель комунікації з книгою – творчу, художньо-практичну діяльність у межах «книжкового світу». Книжка-іграшка як вид видань з оригінальною архітектурою з'явилася в Україні майже на п'ятдесят років пізніше, ніж вітчизняні книжки-розмальовки та майже на 210 років – порівняно з європейськими книжками-іграшками. Результати аналізу дають змогу вибудувати певну хронологію розвитку вітчизняної ігрової дитячої книги, яка, безумовно, потребує додаткових досліджень.

4. Загальною тенденцією сучасного мистецтва дитячої книги є пошуки «нової» книжкової архітектури, «нової» художньої мови носія інформації. Результатами взаємовпливів традиційного та інноваційного, художнього і технічного у мистецтві дитячої книги стало «оречевлення» архітектури книги, оснащення її непаперовими інтерактивними елементами – предметно-іграшковими додатками з різноманітними функціями і фізичними властивостями. Новоутворені ігрові види дитячих книжок зміцнюють позиції книги як важливого інформаційно-комунікативного засобу і становлять серйозну конкуренцію Інтернет-ресурсам.

5. Аналіз художньо-конструктивних характеристик зразків дитячих ігрових книжок вітчизняного виробника, виданих на початку XXI ст. (до 2012 р. включно), дав підстави «згрупувати» існуюче розмаїття книжкових форм у відповідності з використаними носіями та умовно поділити їх на три великі класи: «паперова ігрова книга», «комбінована ігрова книга» і «непаперова ігрова книга». Два останні класи яскраво виявляють синтетичний характер книжки-іграшки, розрахованої на сприйняття і зором, і дотиком. Введення до книгознавчого обігу нових класів книжок за носіями відкриває нові перспективи у класифікації книжкових форм та є першим кроком у систематизації вітчизняних різноформатних та різнофактурних книжок-іграшок.

6. У дослідженні ролі і функцій ілюстрації в дитячій ігровій книзі виокремлено розважальну функцію. Доведено, що вона, як і всі інші функції, є іманентною якістю графічного зображення, але з антропологічною рисою, оскільки виходить з ігрової природи дитячого світосприйняття. Перехід образотворчого видання книжки-картинки в ігрову книгоформу відбувається завдяки використанню певним чином художньо-графічних засобів зображення, стилістики художньої мови, композиційних прийомів, впровадженню дидактичних завдань та доповненню графічних зображень конструктивними і предметно-іграшковими елементами. Дані положення забезпечують певний приріст знань в галузі книготворення і дають змогу творцям книги розробляти оригінальну архітектуру ігрових книжок для дошкільнят на високому художньо-професійному рівні.

7. Іконографічний аналіз ігрових видань трьох класів актуалізував питання природи знакових домінант у даних книжках. Доведено, що за характером інформаційних знаків ігрові книжки можуть бути: образотворчими, предметно-графічними, фактурними. Синтез інформаційно-знакових форм (графічні,

предметно-конструктивні, матеріально-фактурні) різних пластичних мистецтв у книжці-іграшці формує нову естетику художньої мови носія інформації. Дана інформація значно розширює коло питань мистецтвознавчого дискурсу, не зосереджуючись лише на графічно-знакових зображеннях та кольорі у дитячих книжках.

8. Графічне відображення послідовності трансформації художньої дитячої книги в ігрове дитяче видання у відповідності з частками основних структурних елементів книги доводить логіку формулювання «ігрового дитячого книговидання». Обґрунтовано доцільність поділу даного сегмента на дві групи: «книжка-іграшка» та «книга-гра» за характером інформаційно-ігрової спрямованості, семантичними і конструктивними функціями, віком реципієнтів. Стратифікація ігрових книжок на дані групи є ще одним шляхом до систематизації ігрових видань.

9. Оптимально узагальненим варіантом ознаки «книжки-іграшки» за матеріальною конструкцією є «ігрова книгоформа», що охоплює дві вищеозначені групи ігрових видань, викриває загальну процесуальну спрямованість ігрової книги, а двокоріневе слово «книгоформа» узагальнює варіативність конструктивних рішень книжок – нових ігрових книгоутворень, не фіксуючись на певній конструкції. Даний висновок сприяє реформуванню термінологічної культури і пропонується до вдосконалення нормативних стандартизаційних документів з видавничої справи.

10. Завдяки різнобічному аналізу з'ясовано морфологію ігрової дитячої книги (книжки-іграшки), яка грунтується на ігровій природі світосприйняття дитини. Звідси – особливості будови даної книжки, її художньо-графічний образ та оригінальна архітектура. У безперервності процесів сприйняття мистецтва, отримання знань і їхній реалізації в межах книжкового простору та спонукання до подальшого поглиблення знань і вдосконалення практичних навичок поза книгою полягає феномен ігрової книжки.

11. Загальною тенденцією розвитку ігрової книги є позитивний рух, який проявився у виокремленні сегмента ігрового дитячого книговидання в окрему галузь. Більшість сучасних українських художників і дизайнерів дитячої книги успішно переймають світовий досвід у сфері дитячого книготворення, запроваджуючи новітні художні ідеї, матеріали та технології. Разом з тим, торуючи свій шлях до нового мистецтва, українська ігрова дитяча книжка перебуває під впливом західних художніх тенденцій, що інколи призводить до втрати авторської ідентичності та самобутності. Розв'язання суперечності між художньою якістю ігрової книги та бажанням виробника отримати швидкі прибутки можливе шляхом розгорнутої мистецтвознавчої критики та полеміки навколо даного книжкового об'єкта.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Касьяненко К. М. Генезис функціонального формотворення дитячих книг / К. М. Касьяненко // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія «Мистецтвознавство». – К., 2010. – Вип. 23. – С. 78–85.

2. Касьяненко К. М. Нетекстовий спосіб передачі інформації. Предметні засоби / К. М. Касьяненко // Питання культурології : зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 26. – С. 54–61.

3. Касьяненко К. М. Природа ігрової дитячої книги. Книжка-іграшка / К. М. Касьяненко // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія «Мистецтвознавство». – К., 2011. – Вип. 25. – С. 44–54.

4. Касьяненко К. М. Евристичність книжки-іграшки / К. М. Касьяненко // Питання культурології : зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 27. – С. 219–227.

5. Касьяненко К. М. Книжка-іграшка як інтеграційна модель / К. М. Касьяненко // Культура і сучасність : альм. – К., 2013. – № 1. – С. 166–171.

6. Kasianenko, Karolina. The Artistic Language of Children Game Book. Aesthetic Aspects / Karolina Kasianenko // European Applied Sciences, August (2013) – Stuttgart : ORT Publishing, 2013. – № 8. – Pp. 11–13.

7. Kasianenko, Karolina. The Entertainment Feature of Illustrations in a Picture Book / Karolina Kasianenko // European Applied Sciences, December (2014) – Stuttgart: ORT Publishing, 2014. – № 12. – Pp. 7–8.

8. Kasianenko, Karolina. In search of the origins of the Ukrainian game children's book / Karolina Kasianenko // European sciences review, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2015. – № 11–12 (6). – Pp. 14–17.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Безклубенко С. Д. Структурные элементы игровой книги для дошкольников. Формализация / С. Д. Безклубенко, К. М. Касьяненко // Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии : сб. ст. по материалам XVI междунар. заочной науч.-практич. конф. – М., 2013. – № 9(16). – С. 67–75.

10. Касьяненко К. М. Стратификация книжек-игрушек по форматам в соответствии с носителями / К. М. Касьяненко // Актуальные вопросы науки. Искусствоведение : материалы X Междунар. науч.-практич. конф. (25.07.2013). – М., 2013. – С.129–135.

АНОТАЦІЯ

Касьяненко К. М. Українська ігрова дитяча книжка: витоки, стан, тенденції. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 – теорія й історія культури. – Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячено з'ясуванню витоків, стану й основних тенденцій у мистецтві створення української ігрової дитячої книжки та виявленню її морфологічних засад. У дослідженні охарактеризовано основні етапи становлення вітчизняної ігрової дитячої книги, основоположні види книжкових видань, що вплинули на формування ігрового різновиду книжок.

На основі художньо-конструктивного, іконографічного та порівняльного аналізів виявлено особливості дитячих ігрових книгоформ вітчизняних виробників, загальну тенденцію ігрових видань до «оречевлення» та до їхньої стратифікації за класами у відповідності з носіями і предметно-конструктивними доповненнями. Теоретично обґрунтована і графічно продемонстрована структуризація ігрового виду видань. Даний книжковий вид видань класифіковано на дві великі групи за характером інформаційно-ігрової спрямованості: «книжка-іграшка» та «книжка-гра».

Доведено, що, на відміну від традиційних дитячих видань, художність книжок-іграшок формується з допомогою специфічного арсеналу художньо-виражальних засобів образотворчого і дизайнерського мистецтв.

Ключові слова: ігрова дитяча книжка, ігрове книговидання, книжка-іграшка, ігрова книгоформа, книжкові носії, структура книги, художня мова книжки.

АННОТАЦИЯ

Касьяненко К.М. Украинская игровая детская книжка: истоки, состояние, тенденции. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 – теория и история культуры. – Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено выяснению состояния и основных тенденций в искусстве создания украинской игровой детской книги и выявлению ее морфологических основ. Выяснены ключевые этапы становления отечественной игровой детской книги, определены основополагающие виды книжных изданий, которые способствовали формированию игрового вида. На основе комплексного исследования источников было установлено, что украинская игровая детская книжка формировалась в сложных социально-политических условиях более двухсот лет в четыре этапа. Она постепенно впитывала в себя стилистику графических изображений потешных листов,

архитектонику книжек-картинок, форматы миниатюрных книжек, первые педагогические игровые технологии азбук и детских журналов, структуру листовых изобразительных изданий и конструктивные принципы бумажных самоделок.

Теоретически обоснована природа игровой детской книги и книжки-игрушки, сущность которых заключается в игровой концепции, тесно связанной с психофизиологическими особенностями развития детей. Игровое начало доминирует в процессе коммуникации ребенка с книгой, а игровые технологии, заложенные в архитектуру современных книжек, являются следствием игровой составляющей детской психологии и в тоже время побуждением к чтению, творческой самореализации, развитию мышления и сообразительности. Классический процесс чтения дополняется поведенческим, игровым контактом с книгой. Таким образом, оригинальная архитектура книжки-игрушки для самых маленьких реципиентов демонстрирует высшую связь законов искусства и законов развития человека.

На основе художественно-конструктивного, иконографического и сравнительного анализов выявлены особенности детских игровых книгоформ отечественного производителя, общая тенденция игровых изданий к «овеществлению», а также к их стратификации по классам в соответствии с носителями и предметно-конструктивными дополнениями. Структурно-функциональные характеристики составляющих игровых детских изданий позволили графически формализовать игровую книгу, выявить отличие от всех других видов изданий и дать игровому изданию определение. Теоретически обоснована и графически продемонстрирована структуризация игрового вида изданий. По характеру информационно-игровой направленности данный книжный вид изданий разделен на две большие группы: «книжка-игрушка» и «книжка-игра». Основное различие между этими группами заключается в сущности игровых форм коммуникации с книгой, которые определяются функциональными задачами интерактивных элементов (конструктивных, изобразительных, дидактических).

Доказано, что, в отличие от традиционных детских изданий, художественность книжек-игрушек формируется при помощи специфического арсенала художественно-выразительных средств изобразительного и дизайнерского искусств. Присутствие в конструкции игровой книги информационно-знаковых элементов с различными физическими свойствами не только не разрушает закономерности, характерные для пластических видов искусств, но и выявляет их синтез, способствующий формированию нового художественного стиля детской игровой книги XXI века, превращая данный вид книги в особый социокультурный, образовательный и художественный феномен. Раскрыты роль и значение развлекательной функции иллюстрации. На примерах оформления современных украинских игровых изданий указаны способы усиления эмоционального воздействия на восприятие юного реципиента визуального образа архитектуры книжки-игрушки и ее иллюстративного ряда.

Доказано, что синтез функций графических изображений выступает средством целенаправленного управления формированием сознания, а вместе с ним и способностей ребенка дошкольного возраста.

Ключевые слова: игровая детская книга, игровое книгоиздание, книжка-игрушка, игровая книгоформа, книжные носители, структура книги, художественный язык книги.

SAMMARY

Kasjanenko K.M. Ukrainian children's play book: origins, status, trends. – Manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of art, specialty 26.00.01 – Theory and history of culture. – Kyiv National University of Culture and Art, Kiev, 2016.

The dissertation research is devoted to clarifying the state and the main trends in the art of Ukrainian play books for the youngest consumers and identifying its morphological bases. The study has elucidated the key stages in the development of the domestic game books for children, defined the fundamental types of book publications that had promoted shaping the game species.

On the basis of artistic, constructive, iconographic and comparative analysis there have been detected the peculiarities of children game book forms from the domestic producer, the general trend of gaming publications toward «reification», as well as their stratification by size in accordance with the mediums and subject-structural additions. There has been theoretically proved and graphically shown the structuring of the game type publications. By the nature of information-oriented directionality the given book type of publications is divided into two large groups: «toy-book» and «game book».

It is proved that in contrast to traditional children's publications, the artistry of play books is formed using specific arsenal of artistic and expressive means of fine arts and design.

Keywords: children's play book, game publishing, toy-book, play book form, book medium, book structure, the language of art books.

Підп. до друку 25.04.2016. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 0,8. Зам. 54. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.